

HERMENEVS

7^e JAARGANG, AFL. 3 — 15 NOVEMBER 1934

Io Ciconia Salve! ¹

Saevas tranquilla per auras.

Quis te iam digno celebrare, Ciconia, cantu
Et tibi pro meritis possit persolvere grates?
Parvus adhuc magna iam te pietate colebam,
Vere novo reducem vasti per inania caeli.
Scilicet huc tuleras ipsum me cumque sorore
Fratres implicitis per candida colla lacertis.
Quamvis vix habitura fidem res certa manet, nam
Nil nisi vera loquebatur fidissima nutrix.
Cum tamen infantes huc illuc usque tulisses,
Denique te piguit facilis sine fine laboris
Atque audax volucris venit fiducia menti.
„Frigent, heu, nimium puerili pondere pennae:
„Maius onus posco: firmentur robore vires!
„Tantillos ulnis vel tunc portare valebam,
„Cum mortalis et Antigone vittata vocabar.²
„Absint vagitus! Libitum est transmittere adultos”.
aec meditans orsa ad finem perducere perstat.
Quattuor inde viris adiunctis scandit in altum
Atque alis paribus mox aethera lucida tranat.
Eia age, quo tendis, delira Ciconia? lustum
Hac iter est! Ad Niligenas iam dirige cursum,
Quos visis fugitans immitis frigora brumae!
At properare fugam non cessat, cumque videri
Haud poterat, reditus me spes decepta fefellit.
Mox tamen est animo tristi metus omnis ademptus.
Aera pervolitans etenim mihi nuntius affert:
„Australes oras iam salva Ciconia, salvi
„Intrepidi tetigere viri! Via longa peracta est.”

¹ Naar aanleiding van de mooie prestatie van de Uiver in de Melbourne-race ontvingen wij van Prof. Damsté onderstaand gedicht. *Red.*

² Antigone, filia Laomedontis, Troiani regis, propter vittas pulcherrimas a Iunone in ciconiam mutata est.

Princeps alituum, saevas tranquilla per auras,
 Macte ista virtute nova tutoque volatu,
 Utile quo monstratur iter per nubila ad illos,
 Qui nostris adversa premunt vestigia plantis.
 Vos vero, iuvenes alacres vereque Batavi,
 Quod mare non novit, quae nescit inhospita tellus?
 Vos multis pariter variisque incumbere rebus
 Compulit officium praestans noctesque diesque:
 Alitis inflammare animum moderamine certo,
 Ardorem nimium compescere, limite recto
 Cursus aetherios servare, sitim relevare,
 Ne ruat ad terras, siquando rana coaxat.
 Nomina vestra manent cunctis infixata medullis,
 Ostendistis enim, quae nos via ducat ad astra!

P. H. D.

Oden aan kennissen

I.

L. Munatius Plancus speelde met meer talent dan karakter een schitterende rol in eerste kringen. Op zijn voorstel had de senaat m 27 den titel *Augustus* verleend aan den *princeps*, die zich daarvoor erkentelijk betoonde door zijn benoeming tot *ensor* in 22, maar hem nooit volkomen vertrouwde en niet kon vergeten, dat hij van 43 tot 32 een der intiemsten geweest was van Antonius.

Plancus voelt zich gegriefd door een onvriendelijke bejegening ter hoogster plaatse en beschouwt zich min of meer als verbannen in de legerplaats, waarover hem vennoedelijk het bevel is opgedragen, Het is ongetwijfeld op verzoek van Maecenas, dat Horatius hem bij wijze van troost herinnert aan zijn heerlijk buitengoed te Tibur, thans Tivoli, waarheen hij zich altijd kan terugtrekken, en aan de heldhaftige koelbloedigheid, die Teukros of Teucer bewees, toen hij van Troje zonder zijn broer Ajax op Salamis terugkeerend door zijn vader Telamon werd vervloekt en op Cyprus een tweede Salamis stichtte, zooals Apollo voorspeld had. Maar tevens hoor ik in dit gedicht (*Carmina* I 7) de innige verbondenheid van den dichter met

het veilige buitenleven op eigen terrein en zijn juichend aan-
vaarden eener onbekende, doch onvermijdelijke toekomst:

Laat andren 't roemrijk Rhodos, Mytiëne
of Ephesus bezingen of Corinthe,
waar zee van Oost en West den muur bespeelt,
of 't Bacchisch Thebe, 't Apollinisch Delphi,
het lieflijk dal, waar de Peneios vloeit.
De stad der Jonkvrouw zij het levenswerk
van menig dichter, die van heind' en veer
olijvetakken tot een krans vergaart.
In veler mond leve tot Hera's eer
Mycene rijk aan goud, Argos aan paarden.

Mij heeft noch Sparta met zijn zwarte soep,
noch ook Larissa met zijn vette klei
zoo 't hart geroerd als 't ruischend Tivoli
met stellen waterval en duister woud,
met wel'gen boomgaard langs de slingerbeek.
Zooals 't Zuidwesten soms geen regenvlagen,
maar blauwe lucht brengt, die het zwerk verscheurt,
laat zoo uw droefheid, Plancus, en uw zorg
verlichten door de wijsheid van den wijn,
te velde nu, straks thuis in Tivoli!

Teukros, die door zijn vader was verstooten,
heeft bij een laatst festijn op Salamis
geklonken met zijn treurende trawanten:

„Waar beter lot, dan hier in 't vaderhuis,
ons wenkt, daar gaan wij heen, mijn kameraden!
Vertwijfelt niet! Ik zal uw leider zijn.
Apollo waarborgt ons Nieuw-Salamis.
Helden, die met mij stondt voor heeter vuur,
drinkt thans den beker der vergetelheid!
Morgen begint opnieuw de groote reis.”

II.

Van Q. Dellhis, die door Messala Corvinus een burgeroorloghaasje-over genoemd werd, weten wij genoeg om aan te nemen, dat hij rijk en niet onbegaafd was, maar bang en tobberig van aard. De wensch om hem op te vroolijken is zeker uitgegaan van Maecenas. Horatius beproeft het (Carm. II 3) blijkbaar zonder persoonlijke sympathie maar met een innigen klank van algemeene menschelijkheid, die moge doorklinken in deze navolging:

Bewaar in tegenspoed uw evenwicht
en blij gespeend aan uitgelatenheid,
wanneer het goed gaat! Sterven, Dellius,
dat doen wij allemaal, wie zich verkniest,
en wie een feest maakt van den langen dag,
in 't gras verscholen met een fijne flesch.

Hoe lokt de schaduw, waar het berkenloof
de hooge stammen van de dennen kust,
het beekje kabbelend langs de helling vliet!

Laat hier den wijn, laat hier het reukwerk brengen,
den korten bloei der wondermooie roos,
zoolang uw beurs, uw jeugd, uw ster gedooft!

Uw grondbezit, uw huis, uw buitenplaats
moet gij eens afstaan; en uw erfgenaam
graait in de schatten, die gij hebt vergaard.

Het geeft niet, of gij rijk zijt en van adel
of arm als Job en zonder voorgeslacht;

want onmeedoogend eischt de dood u op.
Een einde wacht ons allen. Vroeg of laat
treft ons het lot, dat in de ranke boot
ons inscheept naar het eeuwig ballingsoord.

III

Aristius Fuscus was een letterkundige uit den kring van Maecenas en persoonlijk bevriend met Horatius, die hem ons doet kennen als

een grappenmaker en een echt stadsmensch. Waarschijnlijk heeft hij zich over exotische bewapening, die de dichter zou behoeven in zijn negorij, geestigheden veroorloofd, waarop de 22ste ode van het eerste boek met den zoo misleidend plechtigen aanvang (Integer vitae scelerisque purus . . .) het volgende antwoordt:

Een man van onbesproken levenswandel,
die heeft geen assegaaien noodig, Fuscus,
geen koker pijlen in vergif gedrenkt,
al reist hij naar het Afrikaansche strand,
de barre toppen van den Caucasus,
de droomomsponnen oevers van den Ganges.

Zoo ging voor mij een wolf laatst op den loop,
terwijl ik onbezorgd en ongewapend
in het Sabijnsche woud, heel ver van huis,
mijn lieve Lalage liep te bezingen,
een beest nogwel, als zelfs het Daunisch land
niet herbergt in zijn wijde wildernissen,
noch de Sahara in haar zandwoestijnen,
de dorre voedster van den feilen leeuw.

Verplaats mij naar het druilend Poolgebied,
waar zomerzon geen enklen boom verkwikt,
waar kille mist den rand der aarde dekt,
of naar den vuurgloed van het brandend Zuid,
dat voor ons menschen onbewoonbaar heet:
ik blijf den lieven lach, de lieve stem
van Lalage, zoo daar als hier, beminnen.

IV.

Q. Aelius Lamia moet een beminlijk man zijn geweest, die zich meer aangetrokken voelde tot letterkundige oefeningen dan tot Oostersche politiek. Horatius noemt hem herhaaldelijk met een vriendelijken glimlach, zoo in de 26ste ode van het eerste boek, bij welker luchtige bevalligheid het waarlijk geen zin heeft zich druk te maken over macht of onmacht, recht of onrecht van den Partttfenkoning Tiridates en zijn tegenstanders:

Der Muzen lieveling laat droefenis en angst
verwaaien in den wind. Het laat mij koud als ijs,
wie zich door zeker vorst in 't Noorden voelt bedreigd,
en wat de rust verstoort van sultan Tiridates.

Gij die behagen schept in ongerepte bronnen,
windt zomerbloem bij bloem mijn Aelius tot krans!
Gij door wier gunst alleen mijn hulde waarde heeft,
zusters, verheerlijkt hem in rhythmen, ongekend!

Den Haag.

A. RUTGERS VAN DER LOEFF.

Over de wondere kracht van den magneetsteen

II.

Geen wonder dat de antieke „materialisten” uit de school van Epikouros, dat met name de dichter Titus Lucretius Carus, die zijn tijdgenooten wilde bevrijden van de dwaze vrees voor het onbegrepen, ook dit mysterieuze verschijnsel te verklaren getracht hebben. De passage in het leerdicht van Lucretius „Over de natuur der dingen” is niet onbekend, maar verdient niettemin nadere beschouwing.

De antieke atomisten namen aan, dat van alle dingen voortdurend kleinste deeltjes uitvloeiden. Doordat dit het geval was, konden we de dingen zien, hooren en ruiken, konden we warmte en koude gevoelen, aan het strand der zee het zilte water proeven. Aan den anderen kant waren alle dingen poreus en dus vatbaar tot opname dier immer toevloeiende kleinste deeltjes. Echter, evenmin als de deeltjes, welke van de dingen emaneerden, alle gelijk waren, immers er waren warmtedeeltjes, koudedeeltjes, reukdeeltjes, lichtdeeltjes, geluidsdeeltjes, evenmin waren alle poriën geschikt tot opname van alle kleinste deeltjes, maar hadden hun eigenaardige gestalte, welke moest overeenkomen met een bepaalde gestalte der uitvloeiende atomen. Evenals er bepaalde gangen waren in het menschelijke lijf, welke geschikt waren tot opname der licht-, geluids-, reuk- en smaak-

deeltjes (de schrijver bedoelde de zintuigszenuwen), waren er lichamen, in wier poriën bepaalde emanaties gemakkelijker dan in andere doordrongen, zoodat zij de dingen weerspiegelden, of goede geleiders waren voor koude en warmte, voor geluiden en wat dies meer zij.

Bij de verklaring van de aantrekking van het ijzer door den magneetsteen moesten we derhalve aannemen, dat er een bepaalde verwantschap bestond tusschen het ijzer en den magneet: De magneetdeeltjes, welke immer in de omgeving plachten te emaneren, vermochten in het ijzer binnen te dringen en haakten zich daar aan de ijzerdeeltjes vast en sleepten ze mee. Verder verwekte de fluïdumstroom, welke van den magneet uitging, doordat de tusschen magneet en ijzer bestaande luchtlaag werd uiteengejaagd, een luchtledig. Dit luchtledig werd echter onmiddellijk weer aangevuld, doordat de ijzerdeeltjes zich met vaart daarheen stortten. En wijl de kleinste deeltjes van het ijzer, als die van geen andere stof, innig samenhangen, volgden niet enkele atomen, maar volgde de geheele ring, welke zich aldus naar den magneetsteen bewoog, en» dien bereikend, werd de ring met onzichtbare banden aan den steen vastgehecht. Deze beweging van het ijzer naar den steen werd dan nog bevorderd door den druk van de lucht, die immer van buiten en van binnen uit, d. i. van de met lucht gevulde poriën uit, op de ijzerdeeltjes stootte en nu, door den horror vacui bewogen, den ring als het ware in den rug voortduwde, gelijk de wind de zeilen deed bollen, in de richting van de ledige ruimte.

Een enkele maal, vervolgde lyucretius, kwam het evenwel voor, dat het ijzer nu eens door den magneetsteen werd aangetrokken, dan echter weer werd afgestooten. Men kon dit b. v. waarnemen, wanneer men ijzeren ringen uit Samothracië of ijzervijsel deed in een bronzen beker en onder dien beker een magneetsteen plaatste. Want dan zag men de ringen opspringen of het ijzervijsel in verwoede warreling geraken. Dit verschijnsel, waarvan ook Ploutarchos in de boven geciteerde passage heeft gerept, wilde de dichter hieruit verklaren, dat de emanaties van het brons het eerst de poriën van het ijzer bezetten, en de magneetdeeltjes, welke de kanaaltjes van het ijzer reeds bezet vonden en toch verlangden het ijzer binnen te dringen, sloegen nu in golven daar tegen aan: zij trokken dus door hun „affiniteit” het ijzer aan en stootten het af, doordat de weg versperd was.

„De verzen van Lucretius”, schreef Cicero aan zijn broeder Quintus, „zijn niet bewonderenswaardig om het vernuft, dat er uit straalt, maar wel om den schoonheid van den vorm.” De briefschrijver prees dus de vorm van het leerdicht „Over de natuur der dingen”, maar loochende, dat de dichter oorspronkelijk was geweest in hetgeen hij leerde. En dit was ook wel zoo! I^ucretius heeft alleen de leerstellingen van den onvolprezen meester Epikouros gepopulariseerd, en aldus zal ook de theorie over het magnetisme, welke in het leerdicht werd uiteengezet, door den dichter aan de geschriften van den Helleenschen wijsgeer zijn ontleend. We hooren dan ook in de schimpscheut van den arts Gaiënos aan het adres van diegenen onder zijn collega's, die aanhangers waren van zijn beroemden voorganger, den Epikureeër? Asklēpiadēs, dat Epikouros de magnetische aantrekking met behulp van de atoomtheorie had pogen te verklaren. Evenwel zouden we Epikouros te veel eer aandoen, wanneer we de vernuftige theorie, welke we boven hebben uiteengezet, zijn geestelijk eigendom noemden: ook Epikouros, die trouwens de wetenschap nimmer heeft beoefend om haarszelfswille, maar alleen van haar vondsten heeft gebruik gemaakt om zijn leerstellingen te steunen, heeft klaarblijkelijk zijn opvattingen aangaande het magnetisme van anderen overgenomen! Uit het geschrift over natuurkundige problemen van Alexandros uit Aphrodisias, den beroemden uitlegger van Aristotelēs, die omstreeks 200 n. Chr. moet hebben geleefd, en die volgens Hermann Diets zijn wijsheid aan een dergelijk boek van den Helleen Theophrastos zou hebben ontleend, vernemen we toch, dat reeds de Oude Siciliaansche wijsgeer Empedoklēs heeft gezegd, dat het ijzer naar den magneet werd gevoerd door de, van den steen en van het ijzer uitgaande, emanaties (aporroiai) en door de symmetrie tusschen de poriën van den steen en de emanaties van het ijzer. Empedokiēs heeft ook gesproken van het verdrijven van de lucht, welke de poriën van het ijzer bedekte, door den fluidumstroom, welke van den steen uitging. En wanneer aldus de weg was vrij gemaakt, dan stroomden op haar beurt de emanaties van het ijzer in dichte drommen uit in de richting van den magneet en kwamen aldus bij de poriën van den steen, waaraan zij zich ingevolge van haar symmetrie aanpasten. Dat het ijzer zijn emanaties moest volgen tengevolge van den innigen samenhang zijner deelen, werd door Empedokiēs evenwel er niet bij gezegd.

Dezelfde Alexandros uit Aphrodisias heeft ook overgeleverd, dat na Empedoklēs de emanatie-theorie verder ontwikkeld is door den atomist Dēmokritos. Wat bij de zelf in rust blijvende lichamen uitvloeiende, heeft Dēmokritos verklaard, waren de atomen, en datgene, waardoor deze uitvloeiende atomen in beweging kwamen, was „het ledige”. De atomen van den steen waren beweeglijker dan die van liet ijzer, in welks poriën zij door hun gelijkheid met de ijzeratomen vermochten binnen te dringen. De steenatomen verbonden zich dan met de ijzeratomen en vervolgens werden deze samengehaakte atomen van steen en ijzer (en met hen het ijzer zelf) ingevolge van de grootere poreusheid van den steen, die dus „lediger” was dan het ijzer, in snelle vaart naar den steen bewogen.

De door Empedoklēs, Dēmokritos en Epikouros ontwikkelde mechanische theorie van het magnetisme blijkt reeds in de Oudheid, niet onweersproken te zijn gebleven. Diogenēs uit Apollonia, een wijsgeer-arts uit de eerste helft der vijfde eeuw v. Chr., heeft, naar de mededeeling van Alexandros uit Aphrodisias, de aantrekking van het ijzer door den steen willen verklaren uit een zuigende kracht, welke van den steen uitging.¹ Stratoon uit Lampsakos, één der latere leiders van de wijsgeerige school van Aristotelēs, die vanwege zijn natuurwetenschappelijke neigingen de „physikos” werd bijgenaamd, stelde zich de magnetische kracht voor als een krachtstof, die zich zou voortplanten door de ledige tusschenruimten, welke hij in alle dingen aannam. Dat men zonder de veronderstelling van een specifieke aantrekkingskracht, welke in den steen bestond ten opzichte van het ijzer, de magnetische verschijnselen niet kon verklaren, meende ook de groote arts uit den herfsttijd der Oudheid, Claudius Galenus: hoe kon men b. v., vroeg hij, het verschijnsel, dat „een tweede stuk ijzer aan het eerste, met den magneet samenhangende kon worden opgehangen”, begrijpen, wanneer men met Epikouros aannam, dat de atomen van den magneet, in het ijzer gedrongen, te zamen met de ijzeratomen naar den magneet weerkeerden? In moderne tijden hebben de aanhangers van de aetherhypothese de antieke verklaring van het licht, het geluid, de electriciteit, het magnetisme uit een stroom van stofdeeltjes, welke van

¹ De poreuze magneetsteen was volgens Diogenes „hygroskopisch”, trok het vochtige uit de omgeving aan. Het vaste ijzer daarentegen gaf meer vochtigheid af, dan het opslorpte. En doordat nu de magneetsteen het vochtige uit het ijzer tot zich trok, zoog hij ook liet ijzer aan!

een krachtsbron emanerden, een vrij dwaze voorstelling van zaken genoemd. Evenwel is in den nieuwsten tijd de aether door Einstein alweder van den troon gestooten en wordt nu door velen de straling als een werkelijke stof vernietiging en omzetting van stof in energie erkend! Dientengevolge zijn we der voorstelling van de antieke atomisten weer heel wat nader gekomen! En zonder daarom het antieke en moderne denken te willen identificeeren, mogen we wel hulde brengen aan het vernuft dier Oude denkers, die verstoken waren van al die technische hulpmiddelen, welke den huldigen man der wetenschap het werk zoozeer verlichten.

De redelijke verklaring der dingen is in de Oudheid, als in alle tijden, slechts het voorrecht van weinige wetenschappelijk aangelegde denkers geweest. Daarnaast bleef in het mystieke volksgeloof de magneetsteen immer een magisch geladen wondersteen, waarover allerlei fabelen werden verhaald. De steen, welke het weerbarstige ijzer aantrok, zou, naar het geloof niet slechts van de leeken, maar ook van vele artsen, ook de kwade sappen uit het lijf kunnen trekken en werd daarom bij tal van ziekten, zoowel van het lichaam als van den geest, als uitnemend purgeermiddel geroemd. Plinius beweerde verder, dat de diamant een „vijand” van den magneetsteen was, dien hij kon beletten het ijzer aan te trekken: zelfs kon de diamant het ijzer aan de „omarming door den magneet” ontrukken! In de „Tafelgesprekken” van Ploutarchos lezen we, dat wanneer men den magneet met knoflook bestreekt, de steen zijn kracht verloor. Apollonios uit Alexandrië, een zeer geleerd en scherpzinnig taalgeleerde uit den tijd van Antoninus Pius, verhaalde zelfs argeloos, dat de magneet alleen bij daglicht het ijzer kon aantrekken. En ten slofte verhaalde weer Plinius van twee bergen aan de rivier den Indus, waarvan de eene de eigenschap had van ijzeren voorwerpen aan te trekken, maar de andere stootte het ijzer af. Wie dus met spijkerschoenen op den eersten berg kwam, bleef daaraan vast zitten, en op den tweeden berg kon hij de voeten niet planten.

Redelijker schijnt een mededeeling van dienzelfden Plinius, dat men in oude dagen ook beproefd heeft de kracht van den magneet technisch te benutten: De bouwmeester Dinocharēs, zoo lezen we, was van plan geweest den tempel van Arsinoë te voorzien van een uit magneetsteen gemaakt dak, waaraan dan het ijzeren beeld der godin zou worden „opgehangen”, opdat het in de lucht zou zweven.

De dood van den bouwmeester en van zijn lastgever Ptolemaios hadden evenwel de verwezenlijking van dit fantastische denkbeeld verhinderd.

Oosterbeek.

E. D. BAUMANN.

De dramatische werken van Roswitha

Daartoe aangezet door de belangstelling welke in den laatsten tijd is betoond voor de tooneelstukken van de non Roswitha, zou ik de lezers van *Hermeneus* willen wijzen op een boekje in 1923 uitgegeven bij Chatto & Windus, London¹, getiteld: „The plays of Roswitha; translated by Christopher St. John, with an introduction by Cardinal Gasquet and a critical preface by the translator”.

In Kardinaal Gasquet's Introductie vindt men allerlei wetenswaardigheden over het Klooster Gandersheim, waar Roswitha haar werken schreef; over het oorspronkelijk M. S.; over de schrijfster zelf en hare verhouding tot Terentius; over de opvoering in loonden in 1914 van Paphnutius enz. — De vertaler wijdt een dozijn leerrijke bladzijden aan de „plays”. En dan volgt het half dozijn stukken in uitstekende vertaling, elk voorafgegaan door een *preface*, waarin Roswitha haar opvatting blootlegt van de wijze waarop de vertaler zijn (haar) plicht behoort op te vatten, enz. enz.

Ik beveel het boekje in ieders belangstelling aan,

Utrecht.

P. FIJN VAN DRAAT.

Nog eens: De Wederhelft

Naar aanleiding van het artikel van Prof. Hesseling onder dit opschrift over de toepassing van deze uitdrukking bij de classieke

¹ In *The Medieval Library* under the general editorship of Sir Israël Gollauz Litt. D, F. B. A., voorzien van een houtsnede van Dürer. — In dezelfde goedkoope uitgave vindt men nog een belangrijk werkje nl.: *Wine, Women and Song*, Zestig Vagantenliederen in het Eïngelsch overgezet door John Addington Symonds, voorafgegaan door een voortreffelijke „Bssay” over de Vaganten en hun tijd.

schrijvers Horatius, Cicero enz., alleen op de vriendschap tusschen mannen, moge bij dezen verwezen worden naar een zelfde verschijnsel, vier à vijf eeuwen later bij den Kerkvader Augustinus.

Als deze in zijne *Confessiones* (Lib. IV, 6) het verlies van een ongenoemden vriend verhaald heeft, en in aangrijpende woorden zijn rouw over dit verlies tot uiting gebract, besluit hij zijne klachten met de woorden: *bene quidam dixit de amico suo: dimidium animae meae*. En dat hem deze verklaring ernst was, blijkt wel uit hetgeen hij er op volgen laat: *nam ego sensi animam meam et animam illius unam fuisse animam in duobus corporibus et ideo mihi horrore erat vita, quia nolebam dimidium vivere et ideo forte mori timebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram*. Het is zeker wel niet mogelijk, meer ernst te maken met het „dimidium” dan het hier gebeurt.

Dit valt nog te meer op, doordat blijkbaar deze stemming niet beperkt blijft tot den vóór-christelijken tijd in het leven van Augustinus, en als tegenstelling blijft afsteken tegen eene zekere geringschatting niet van de vrouw, in het algemeen, maar van hare beteekenis als echtgenoot.

Het eerste zou dan ook moeilijk denkbaar zijn bij den man, in wiens leven de moeder zoo overwegende beteekenis had; wier wijsheid, en geduld en liefde hij op zoo ontroerende wijze geroemd heeft in zijne *confessiones*; bij den man, die met trots zijne tegenstanders wijst op de „*aniculae*” in de gemeente, die in den eenvoud van hun geloof eene waarheid gegrepen en begrepen hebben, die den wijzen verborgen bleef; bij den man, die met grooten eerbied spreekt, hij de kerkvorst, wijsgeer, schrijver van naam en roem, over eene oude dienstbode, (*famulae cujus dam decrepitae*), van hare „*sancta severitas*” en „*sobria prudentia*” waarom zij „*satis a dommis honorabatur*”. En die toch, onder den invloed van allerlei overtuigingen, omtrent de *concupiscentia*, de *libido*, de beteekenis van dit leven, van de *civitas terrena* in tegenstelling met de *civitas Dei*, er niet toe komt, om dit woord „wederhelft” te denken bij de verhouding tusschen man en vrouw.

Als hij met treffende oprechtheid spreekt van zijn aandringen bij zijn vriend Alypius (*per me ipsi quoque Alypio loquebatur serpens*), om evenals hij zelf deed, de „*libidinem voluptatis*” te grijpen, desnoods onder „*honestum nomen matrimonii*” voegt hij er eenigszins voorwaardelijk aan toe: *si quod est conjugale decus in officio*

regendi matrimonii et suscipiendorum liberorum. (Conf. Lib. VI, 12).

Vlak daarna verhaalt hij van een plan, om met eenige vrienden, afgezonderd van het rumoer en de bezigheden van de wereld, in gemeenschap van goederen, onder jaarlijks afwisselende leiding van een tweetal „tamquam magistratus” een rustig leven te leiden, otiose vivere. Maar het plan mislukt, zoodra de vraag aan de orde komt „utrum hoc mulierculiae sinerent, quas et alii nostrum jam habebant et nos habere volebamus.” Mulierculae! Zij tellen minder dan de amici.

Hoe vreemd voor ons gevoel is zijne houding, op het oogenblik, waarop hij op aandringen zijner moeder breekt met de vrouw, die hem zonder wettigen huwelijksband jarenlang trouw is gebleven en de moeder geworden van zijn vurig geliefden zoon; met haar breekt, om na een wettig huwelijk met eene andere, door den doop te kunnen worden opgenomen in de Kerk.

Deze andere, jam promittebatur, zegt hij, maxime matre dante operam, maar zij was nog twee jaren beneden den huwbaren leeftijd en daarom, nee feminae imitator (n.l. van haar, die hem verlaten had onder gelofte, alium se virum nescituram), dilationis impatiens, procuravi aliam. Natuurlijk behoort deze houding nog tot den tijd van zijn innerlijken strijd en twijfel zonder afdoende beslissing, die zijn volgend leven bepaald heeft.

Maar ook in dat volgend leven is het nooit gekomen, tot de waardeering, die wij bedoelen met den naam wederhelft.

In zijn commentaar op het boek Genesis (de Genesi ad literam) wordt bij de woorden uit het scheppingsverhaal: Ik zal hem eene huïpe maken, die als tegenover hem zij (bij Augs.: faciamus adiutorium ei simile sibi) de vraag opgeworpen: ad quam rem fieri oportuerit hoc adiutorium? En er blijkt geen ander doel denkbaar, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreandos. Immers, voor het bewerken van den aardbodem was nog geen hulp noodig, nondum labor eraf ut adjumento vir indigeret, en zoo zij noodig geweest ware, melius adiutorium masculus fieret en hetzelfde geldt ook voor het geval, si solitudinis fortasse taedebat. Quanto enim congruentius ad convivendum et colloquendum duo amici pariter quam vir et mulier habitarent.

Twee Brieven van Mommsen

Blijkens een bericht, dat kort geleden in de dagbladen verscheen, zal er een biographie van den beroemden Duitschen geleerde geschreven worden, nu zijn nagelaten papieren na den door Mommsen gestelden termijn van 30 jaar gepubliceerd mogen worden. Het oogenblik is dus gekomen, om ook de twee volgende brieven van zijn hand het licht te doen zien. Zij zijn gericht aan Prof. S. Karsten, hoogleeraar te Utrecht (1802—1864), vooral bekend door zijn uitgaven van de dichter-philosophen Xenophanes, Parmenides en Empedocles. Mommsen wenschte ten behoeve van het 1^e deel van het Corpus Inscriptionum Latinarum inzage te krijgen van aantekeningen omtrent inscriptie's, afkomstig van den zestiende-eeuwschen geleerde Clusius. Het verloop van deze zaak blijkt uit de brieven van Mommsen en uit dien van Dr. L. J. F. Janssen, conservator aan het Museum van Oudheden te Leiden (1806—1869), wiens hulp door Karsten bij het naspeuren der verlangde papieren was ingeroepen. Clusius zelf, afkomstig uit Atrecht en eigenlijk de L'écluse of de l'Ecluse geheeten (1525—1609), is nog als één van de grondvesters der botanie vermaard; op één van zijn vele reizen door Europa of tijdens zijn directeurschap van den botanischen tuin te Weenen kan hij de bewuste inscriptie's onder oogen gehad hebben. Zijn laatste levensjaren bracht hij als hoogleeraar in de botanie te Leiden door.

I

(Bernbürger Strasze 8)
16 Nov. 1858.

Hochverehrter Herr!

Obwohl ich nicht die Ehre habe Ihnen persönlich bekannt zu sein, erstatte ich mir doch, im Vertrauen auf der (*corr. ex die, ut vid.*) rege(n?) Theilnahme, die Sie jedem grözseren wissenschaftlichen Unternehmen erweisen, eine Bitte an Sie zu richten.

Es wird Ihnen nicht unbekannt sein, dasz unsere Akademie schon seit Jahren ein corpus inscriptionum latinarum vorbereitet und mich mit einem Theile dieser Arbeit beauftragt hat. Den ersten Band sollen die Inschriften des Donaugebietes bilden, wozu die Vorarbeiten bereits so weit vorgerückt sind, dasz der Druck binnen Kurzem beginnen kann. Allein ein wesentliches Desideratum bilden,

namentlich für Siebenbürgen und das Erzherzogthum Oestreich, die clusischen Papiere, die Gruter benutzt und später aus Burmanns (*sic*) Nachlasz Christ. Sachse an sich gebracht hat. Es sind Inschriftencollectaneen, von Carolus Clusius (de l'Ecluse) Hand in sein Exemplar des Smetius (inscr. antiquae 1588 fol.) auf eingelegte (*corr. ex* eingelekten) Blätter (*corr. ex* Blättern) eingeschrieben; die genaue Beschreibung gibt Sachse lapidum vetust. epigrammata Lips. 1746.4. p. 5—6. Ich weisz nicht, wo dieser Band sich jetzt befinden mag; doch hege ich die Hoffnung, dasz er vielleicht in die Utrechter öffentliche Bibliothek gekommen sein mag (?? *corr. ex* könnte??), in welchem Falle es ja wohl keine Schwierigkeit machen wird denselben durch akademische oder diplomatische Vermittlung auf einige Zeit hieher gesandt zu erhalten.

Möchten Sie, hochverehrter Herr, sich der Mühe unterziehen die Existenz oder Nichtexistenz des bezeichneten Buches an Ort und Stelle zu verificiren, *eventuell* mir zu bezeichnen, wohin sonst etwa die Nachforschungen zu wenden wären, so würden Sie dadurch mich und meine Committenten zum grözsten Danke verpflichten.

Berlin

Hochachtungsvoll und ergebenst

Th. MOMMSEN, Dr.

II

Simoni Karsten Th. Mommsen s. d.

Quem modo mihi litterae Tuae attulerunt de reperto Clusiano libro nuntium summa laetitia affecisse me scito; neque de Tua comitate litterarumque candido amore quam ex amicorum sermonibus conceperam neque de ipsa re spem me fefellisse libentissime intellexi. Cupio sane vehementerque exopto librum videre, unde non exiguum incrementum ad Dacica mea accessurum esse ex iis quae Gruterus Saxiusque inde retulerunt certo scio. Fac igitur ut quod feliciter incohasti ad laetum exitum perducatur liberque de quo agimus sive ad me sive ad Academiam Regiam Berolinensem quam primum mittatur. Quod si ut hoc obtineamus necesse est intervenire eos, qui splendido sive negotio sive otio apud vestrates nostras res agere dicuntur, fac velim me certiore neve interim de meo adversus Te grati animi sensu dubita.

Berolini die 3. Dec. 1858.

(Bernburger Strasse 8).

Leyden 30 Nov. 1858.

Amice!

Onder terugzending van den brief van Mommsen (wiens slecht Duitsch schrift nog al oogen-inspanning vereischte) kan ik u met zekerheid melden dat de verlangde papieren van Clusius niet te Leyden zijn, ofschoon onze Bibliotheek eenige handschriftelijke stukken, maar van medisch-botanischen aard, van zijne hand bezit. Daar mij evenwel bekend was dat de antiquarische nalatenschap van Saxe, waarin zich die papieren van Clusius zouden bevonden hebben, ter tijd naar 's Hage in de Koninkl. Bibliotheek gekomen was (waar ik meermalen van die stukken gezien en gebruikt heb) zoo is onmiddelijk na den ontvang uwer letteren van den 27 11. door mij aan den Hr. Bibliothecaris der Kon. Bibl., mijn geachten vriend Holtrop, deswege geschreven en heb ik hem verzocht, om onverwijld onderzoek te laten doen, of gemelde papieren zich onder de Saxiana bevinden, heb zelfs aangeboden persoonlijk daartoe overtekomen, wanneer hij meenen mogt dat zulks het onderzoek bespoedigen of faciliteren kon. Daar ik hem zeer naauwkeurig de papieren, volgens Mommsens opgaaf, beschreven heb, verwacht ik een afdoend antwoord, en zal zulks terstond aan u mededeelen wanneer het bij mij zal zijn ingekomen. Dit meende ik u voorloopig te moeten mededeelen, daar het mogelijk was dat gij den brief van Mommsen die reeds van den 16 11. dagteekent, wildet beantwoorden, eer het geheele onderzoek deswege in Nederland afgeloopen was. Daar de aantekeningen van Clusius (door Mommsen bedoeld) in zijn exemplaar van *M. Smetius inscriptt. antiquae* gelegd waren, zijn ze vermoedelijk in dat exemplaar verbleven, en zoo ze dus niet onder de MSS. Saxiana te 's Hage gevonden worden, zou men eens dienen natesporen, wie op de auctie van Saxe (ik meen toch dat die boekerij *publice distracta* is geworden) dat exemplaar van Smetius gekocht heeft? Bij ons in Leyden is het niet.

Met hoogachting en vriendschap,

T-T

L. I. F. IANSEN.

Zwolle.

W. J. W. Koster.

Menschen, die wij allen kennen

III.

De bereidwillige stemming van den Senaat was voor Tiberus de reden om zich er des te griffer tegen te verzetten met deze woorden ten naaste bij:

„Wanneer alles, wat arm is, hier komt en voor zijn kinderen geld begint te vragen, dan zullen zij een voor een nooit ten volle verzadigd worden, en de Staat zal bankroet gaan.

Waarlijk niet hierom is door onze voorvaderen toegestaan af en toe buiten de orde van den dag te gaan en wat tot nut van het algemeen is, als zijn meenmg naar voren te brengen, opdat wij onze persoonlijke aangelegenheden en ons vermogen hier vermeerderen, wat tegen den senaat en den Keizer haat wekt, hetzij zij een schenking toestaan hetzij zij die afwijzen. Wat gij daar zegt, is immers geen verzoek, maar een eisch, ongelegen nog wel en onvoorzien, wanneer de senatoren samengekomen zijn om over andere dingen te beraadslagen, op te staan en door het aantal en den leeftijd van uw kinderen pressie te oefenen op het solidariteitsgevoel van den Senaat en hetzelfde geweld op mij over te brengen en als liet ware open te breken de schatkist, die, als wij haar door voorkeur voor één uitgeput zullen hebben, door misdaad zullen hebben aan te vullen. Gegeven heeft U, Hortalus, de welzalige Augustus het geld, maar niet gedwongen en niet onder die voorwaarde, dat het altijd gegeven zou worden. Kwijnen zal overigens de energie, toenemen de zorgeloosheid, wanneer ontbreekt hoop of vrees, uit eigen brein ontsproten en zonder zorg zullen allen andermans hulp afwachten, voor zichzelf gemakzuchtig, voor ons lastig.”

Deze en dergelijke woorden, hoewel met instemming aangehoord door hen, die gewoon zijn alles van Keizers, fatsoenlijk of niet, té prijzen, heeft de meerderheid in stilzwijgen of met een kwalijk onderdrukt gemompel opgevangen. Tiberius heeft dit gevoeld; en na een oogenblik gezwegen te hebben, heeft hij gezegd, dat hij klaar was met zijn antwoord aan Hortalus; overigens, als het den Senaat behaagde, zou hij geven aan zijn kinderen tweehonderd duizend sestertiën, aan elk, die van mannelijk geslacht waren. Anderen dankten; Hortalus heeft gezwegen, uit angst of omdat hij van den adel van zijn grootvader ook in benarde omstandigheden nog iets behouden had.

Medelijden heeft ook later Tiberius niet met hem gehad, ofschoon het huis van Hortalus bouwvallig werd tot een armoedigen toestand om zich over te schamen,

Tac. Ann. 2. 37—38.

E. S.